

Per Bäckström

Samvetets ro. Börje Veslens novell "Ångfärjan Tegelbacken"

Börje Veslen är en svensk författare som befinner sig utanför dagens litterära kanon, medan han som konstnär fortfarande har en plats i konsthistorien. Veslens noveller har dock fortfarande förmågan att fånga, inte bara för att de ofta behandlar vardagliga händelser i författarens samtid, utan också för att de på ett så tidstypiskt sätt tematiserar existentiella frågor.

Novellen "Ångfärjan Tegelbacken" skrevs 1936 och publicerades första gången i *Entr'acte II* 1945.¹ I denna analys av novellen inriktar jag mig på tre frågor som texten inbjuder till: hur skapar Veslen den distans som präglar novellen, vem är berättaren och vilka är de olika betydelseplanen?²

Presentation av författaren

Börje Veslen (1903–1973) föddes i Stockholm, där hans far var musikmästare och tonsättare.³ Redan som femtonåring åkte Veslen till Dresden för teckningsstudier och vistades därefter i Paris åren 1924–1930, förutom avbrott för resor i Spanien och Nordafrika. Han gav under pseudonym ut två böcker med

¹Novellen finns återgiven i anslutning till den här analysen, med annan paginering.

²Artikeln är en omarbetning av en uppsats framlagd på Litteraturvetenskapliga institutionen i Lund 1990. Jag har valt att vara trogen den ursprungliga versionen.

³Presentationen baserar sig – förutom på senare citerad litteratur – även på följande: *Börje Veslen Grafik*, Uppsala, 1960; "Börje Veslen", *Janus*, nr 30, 1984:2; Otto G. Carlsund, "Julens vackraste bok", *AT*, 15/12 1944; Elisabeth Lidén/Sven Sandström, *Konsten i Sverige. 1900-talets bildkonst*, Stockholm, 1975; Carlaxel Wieslander, "Skuld känslan, människovärdet och abortfrågan", *Lunds dagblad*, 21/1 1952.

prosastycken och dikter,⁴ innan han debuterade i eget namn med sagosamlingen *Vaxljuset och glödlampan* 1927.⁵ Runt 1929 hade han sin debututställning som konstnär i Paris och sin första separatutställning i Stockholm 1940.

Veslen gav ut novellsamlingen *Entr'acte* på eget förlag 1944, och året därpå kom samlingen *Entr'acte II*. Han illustrerade båda böckerna själv med 20 respektive 24 originallitografier. År 1946 publicerade han grafikmappen *Skuggorna* och 1951 kom romanen *Vadhelst I haven gjort*, som var en debattbok om abort. 1959 kom reseberättelsen "Kyklad" i antologin *3 konstnärer på resa*, och samma år gav Veslen ut *Parnass*, en debattbok riktad främst mot Josef Kjellgren i gruppen "Fem unga".⁶ 1961 deltog Veslen i två separatutställningar i Paris där han fick god kritik. Hans sista litterära verk kom att bli diktsamlingen *Offerhöjd* 1971. Novellurvalet *Då har livet inget värde* gavs ut på Janus förlag 1983, och året därpå hade tidskriften *Janus* ett temanummer om honom.⁷

Börje Veslen försörjde sig som sjöman under stora delar av mellankrigstiden. Han var bland annat påmönstrad *Masilia*, skildrad av Harry Martinson i *Resor utan mål*, och seglade på Medelhavet och Östersjön.⁸ Per Bjurström skriver om honom att han som sjöman kom "att leva vid sidan om vanliga konstnärskollektiv och i ett starkt beroende av sina litterära upplevelser. Det finns en klar linje tillbaka till 1800-talssockultismen med E.T.A. Hoffman, E.A. Poe, James Ensor

⁴1924–1925. *Janus*, nr 30, 1984:2, s. 18. Jag har inte kunnat finna några andra belägg för denna uppgift.

⁵Börje Wesslén. Efternamnets stavning ändrades till Veslen runt 1930.

⁶Gunnar Hellman, *Veslen*, Stockholm 1962, s. 41ff.

⁷*Vaxljuset och glödlampan*, Stockholm, 1927; *Entr'acte* [mellanakt], Stockholm, 1944; *Entr'acte II*, Stockholm, 1945; *Skuggorna*, Stockholm, 1946; *Vadhelst I haven gjort*, Stockholm, 1951; "Kyklad", i Lars Norrman/Roland Svensson/Börje Veslen, *3 konstnärer på resa*, Stockholm, 1959; *Parnass*, Stockholm, 1959; *Offerhöjd*, Stockholm, 1971; *Då har livet inget värde*, Hargshamn, 1983.

⁸Karl G. Dalenius, "Börje Veslen – egenartad grafiker", *Svensk typograf-tidning*, nr. 10, 1949; Rune Johansson, "Visionären i vardagen", *Janus*, nr. 30, 1984:2, s. 25.

och Odilon Redon".⁹ Veslen var också starkt påverkad av mystiker som Nostradamus och Swedenborg. Dessa influenser utgår han från när han i sina texter skapar eller synliggör drömmar och skräckvisioner, där han skildrar "de blinda skuggmänniskornas blickar; helgonens och fantasternas och de förtrampades".¹⁰ Samtidigt finns det både i Veslens texter och i hans grafik ett starkt samhällsengagemang. I en biografisk notis beskrivs det centrala motivet i hans konst som "människan i hennes ångest och nakenhet inför livets brutala makter".¹¹

De flesta av novellerna i *Entr'acte* och *Entr'acte II* hade tidigare varit publicerade i tidskrifter och dagstidningar, och om illustrationerna till dessa böcker ansåg han själv: "Jag illustrerar inte, jag dekorerar".¹² Bilderna har oftast ingenting med novellerna att göra, utan har snarare funktionen av att uttrycka likartade känslolägen som i texterna. Genom att kombinera sitt konstnär- och författarskap gav Veslen ett förtätat uttryck åt sin livsuppfattning. Novellerna har ofta självupplevd bakgrund och är öppna för skeenden utöver det normala, parallellt med att de skildrar all dagliga händelser och livsöden.

Litografierna i *Skuggorna* skildrar en torterare och hans offer, och uttrycker en transgression i närmast bataillisk bemärkelse: i bilderna gestaltar Veslen protesten mot fascism och krigsmentalitet med upprörande våldssymboler.¹³ Tiden och platsen är spanska inbördeskriget, men scenen är allmängiltig. Veslen påverkades starkt av krigets bestialiteter, inte minst i de nordiska länderna:

⁹Per Bjurström, *Tre decennier svensk grafik*, Uddevalla 1976, s. 19.

¹⁰Johansson 1984, s. 23.

¹¹*Svenska män och kvinnor*, Stockholm 1955: "Börje Veslen".

¹²A.a., s. 26.

¹³Arne Häggkvist, *Konstrevy*, nr 3, 1955, s. 112. En av litografierna skildrar t.ex. hur bodeln frågar den kvinna som han torterar: "N'est ce pas, c'est merveilleux, n'est ce pas?".

År 1944 utgav Ars förlag åtta originallitografier av Börje Veslen. Bland dem "In Schutz genommen" – ett fruktansvärt omänskligt dokument som växte fram under tyskarnas ockupation av Norge. En litografi där varje söndertrasad linje vibrerar av smärta och meningslös grymhet.¹⁴

I *Parnass* ges ytterligare en nyckel till Veslens konstnärskap, eftersom hans angrepp på Josef Kjellgren gällde litterär plagiering från dennes sida, och dessutom en anklagelse för att ha utgett sig för att ha varit sjöman.¹⁵ Veslen reagerade enligt egen vittnesbörd mot en författare vars "sällsamma ärelystnad gick ut på att synas vara vad han inte var, att anses kunna vad han inte kunde, att inge andra tron på upplevelser han aldrig varit med om".¹⁶ Börje Veslens engagemang kan alltså karakteriseras som både starkt medkännande och uttryck för ett rättvisepatos.

Analys av novellen "Ångfärjan Tegelbacken"

Vid en läsning av novellen "Ångfärjan Tegelbacken" uppstår efterhand ett antal frågor: med vilka medel åstadkommer Veslen den känsla av objektivitet och distans som präglar novellen? Vem är det som berättar? Och vad är Veslens budskap i novellen, dvs. finns det något annat betydelseplan än det direkta som berättelsen om ett havererat äktenskap utgör? I min analys ska jag försöka ge svar på dessa frågor. Inledningsvis diskuterar jag karaktärer, miljö och handling, varefter jag fortsätter med en stilanalys med syfte att definiera den "estetiska distans" som novellen präglas av. Resultaten används för att ge ett svar på den tredje frågan om vilka

¹⁴Hellman 1962, s. 16.

¹⁵A.a., s. 42.

¹⁶*Parnass*, citerat från: Erik Gamby, *Uppsala Nya Tidning*, 17 feb. 1959.

betydelseplan som kan spåras i novellen och vad det är Veslen egentligen vill ha sagt med sin text.

Handling

Kapten Janson blir under första världskriget strandsatt i Stockholm och inser då – som medelålders – att det är dags att realisera sin gamla dröm om att slå sig till ro. En uppfinning ger honom det nödvändiga kapitalet för att kunna gifta sig. Den kvinna han väljer som fru delar drömmen om ett hem, och har också hon länge närt en önskan om att driva ett kafé. Tack vare hans kapital kan de nu förverkliga dessa drömmar tillsammans, och till en början känner hon tacksamhet mot honom. Hennes nya sociala ställning distanserar dem dock mer och mer från varandra, och efter en rad motgångar blir hon allt mer avvisande mot honom. Första "olyckan" är att han förlorar största delen av sitt kapital genom spekulation. Strax efteråt blir hon med barn, något som ur hennes synvinkel ses som en offerroll. Men den största "olyckan" är att han tar anställning på en ångfärja som skeppare.

Kapten Janson tar varje dag med sig blommor hem efter arbetet som ett ömhetsbevis till sin havande fru. Efter en kväll i glatt lag på puben visar sig de köpta påskliljorna vara utbytta mot ett björkris av hans vänner. Detta får bågaren att rinna över för fru Janson, och hon slår honom i ansiktet med björkriset. Kapten Janson inser då sin egen livssituation i ett kort, intensivt ögonblick av nykter självrannsakan. Efter en vaknatt går han ner till ångfärjan, där han dränker sig eller möjligen drunknar av en olyckshändelse.

Inledningen till novellen är mycket innehållsrik. Den slår inte bara fast vad hela novellen handlar om och vad som har hänt, utan den blir också styrande för hela läsningen av novellen:

Kaféet ägdes av fru Janson, änka efter kapten Janson på ångfärjan. Hon brukade säga att han supit ihjäl sig, att

han under ruset fallit över bord och drunknat (vad kan man vänta sig annat av en sjöbuse!) och hon hade sagt det så ofta att hon tappat all kontakt med sanningen. Sant är emellertid att spriten spelat en viss roll i hans liv, och bortser man från fru Janson själv, var nog den hans största olycka. (s. 73)¹⁷

Person- och miljöskildring

Veslen karakteriserar varken personer eller miljö i detalj, det som sägs är enbart sådant som har betydelse för handlingen. Den enda upplysning man får om kaptenen är att i "sin ungdom och långt in i medelåldern hade han farit vida omkring i världen och sett många länder" (s. 73). Han förde under den här tiden inte något lugnt liv, varför det nu längre inte var "äventyr han ville ha, dem hade han redan fått nog av" (ibid). Det enda man egentligen får veta om fru Janson är att hon "var från 'ett enkelt men välbärgat hem', fadern var restauratör" (s. 74). Vad det gäller de båda huvudpersonernas ålder så anges den lika svävande. Han for på sjön "långt in i medelåldern" (s. 73) och om henne sägs egentligen ingenting om ålder, mer än att "mången något till åren kommen mö skulle kunna känna intresse för" kaptен Janson (s. 74), och i direkt anslutning att "fru Janson hade slagit till med detsamma". Detta tyder på att hon inte är bortskämd med karlar, men – som det visar sig – fortfarande så pass ung att hon kan få barn, och det kan därför antas att hon är en av dessa ungmör som nämns. Kaptен Janson är den enda som karakteriseras till det yttre, och då endast till sina negativa sidor ur fru Jansons synvinkel, "som könsobjekt var han långt ifrån tillfredsställande, hade fysiska defekter från sitt tidigare liv" (s. 75).

¹⁷Jag har valt att utgå från den antologi som Janus förlag utgav 1983, eftersom *Entr'acte II* endast trycktes i 200 exemplar och därmed är svår att få tag på. Sidhänvisningar inom parentes avser därför *Då har livet inget värde*, Hargshamn, 1983.

Deras individuella psykologier framkommer först efterhand i novellen. Kapten Janson karakteriseras till största delen genom referat av skeenden före giftermålet, medan fru Janson som karaktär växer fram genom handlingens gång. Om kapten Janson får vi alltså i början veta att han i många år långt efter ett hem, och att han som strandsatt i början var uppfinningsrik, något som resulterar i ett kapital. Han är "också en hänsynsfull och foglig man" (s. 74) och när fru Janson väntar barn och inte längre tolererar honom, känner han ändå "ömhet mot denna kvinna, hennes tillstånd, hennes betydelsefulla funktion" (s. 79). Detta gör att han varje dag omtänksamt tar med sig blommor till henne med orden "till dig, till er båda". Fru Janson karakteriseras i mindre grad, men det framgår att hon "hade mycket bestämda och mycket höga tankar om kaféerna i Paris" (s. 74) och att hon vill ha intelligenta gäster på sitt kafé. Vi får flera gånger veta att hon är rädd för den allmänna meningen, eller vad hon uppfattar som den allmänna meningen, genom kommentarer som: "Tänk dig när folk får veta!" (s. 77). Det är också genom relaterandet av fru Jansons tal och tankar som en bild av henne efterhand byggs upp.

Berättaren kommer några gånger med inlägg i novellen, men endast i den inledande kommentaren formuleras ett tydligt värdeomdöme där både kaptenen och hans fru etableras i ett kort, eftertryckligt uttalande om att det var spriten och fru Janson som blev kaptenens olycka. Detta är enda gången som det i novellen görs ett direkt utpekande av orsakerna till Jansons död, därefter är det genom själva händelseförloppet som påståendet verifieras. Fru Jansons roll framgår klart genom novellens slut, medan omfånget av alkoholmissbruket däremot inte helt klarläggs. Det talas visserligen om att Janson berättade om sin dröm över "ett glas med andra sjökaptener" (s. 74) och att han ibland när han kom med blommor frågade sig om han skulle "utebli också om han inte var alldeles nykter" (s. 79). Fru Janson säger dessutom i slutraderna: "Sannerligen

satt han inte och söp igen alldeles ensam!" (s. 82). Två uttalanden som kan tillmätas större tyngd är att vid beskedet att hon är med barn, går Janson direkt till krogen för att fira, istället för att "trösta" henne (s. 77), och när han kommer drucken hem den sista kvällen ber han om ursäkt och säger: "ett återfall bara, kanske det sista" (s. 80). Det första citatet pekar snarast ut orsaken till varför han går på krogen, dvs. de otrivsamma hemförhållandena, medan talet om återfall däremot tyder på att det handlar om ett allvarligare problem. Eftersom vi inte får veta mer än det, kommer alltså berättarens inledande utsaga om grunden till Jansons olyckor att verka styrande för läsningen genom hela novellen.

Återstår att specificera i vilken tid och på vilken plats novellen utspelar sig, eftersom ingetdera anges speciellt utförligt. Det sägs att kapten Janson "låg med sitt fartyg vid Värtan när kriget kom" (s. 73), vilket betyder att året är 1914, eftersom novellen är skriven 1936. Sista kvällen i sitt liv tänker han: "För inte så länge sen hade han gift sig" (s. 79) och det verkar inte ha gått så lång tid mellan det att han gick i land och giftermålet. Det verkar därför troligt att tidsrymden från det att han mönstrade av tills han dog inte är mer än några år, något som styrks av en kommentar om att han hade fått lära sig ödmjukhet "under dessa år" (s. 77). Detta begränsar alltså novellens tid på det primära handlingsplanet till åren för första världskriget.

Handlingen under de här åren utspelar sig i Stockholm, där Lilla och Stora Värtan ligger söder respektive norr om Lidingö. Det sägs också att kapten Janson går hemifrån till krogen för att fira att de väntar barn och "från krogen gick han raka vägen och tog hyra som skeppare på ångfärjan, passagerartrafik på Riddarfjärden" (s. 77f), dvs. avstånden kan inte ha varit stora. Namnet på novellen är "Ångfärjan Tegelbacken", där Tegelbacken troligen betecknar anläggningsplatsen som ligger på Norrmalm vid Riddarfjärden, nära Gamla Stan i Stockholm. Det verkar vara en

lämplig utgångspunkt för en färja under seklets tidigare del, och detta skulle i så fall avgränsa platsen som novellen utspelar sig på till centrala Stockholm.

Personrelationer

Veslen bygger gradvis upp de olika förändringarna i novellen. Kapten Janson och hans fru har från början en gemensam dröm om ett hem och om att driva ett kafé, men rent konkret är drömmarna inte identiska. De har till att börja med inte samma tankar om hur ett kafé ska realiseras. Kaptenen är rätt modest, han har drömt om "ett schapp nånstans på landbacken – om också bara ett helt litet schapp" (s. 79), medan fru Jansons dröm är ett "litet fint ställe för intelligenta människor, någonting i stil med kaféerna i Paris" (s. 74). Det är fru Janson som beskriver "det där stället för honom precis som han tänkt sig det" (s. 75), och det kafé som kommer till stånd "som en produkt av deras *tidigare* överensstämmande dagdrömmeri, inreddes med allt som hör ett drömt Pariskafé till, bronskvinna, jordglob, palm, rottingfåtöljer och hundratals tidningar" (ibid, min kursiv). Senare omtalar hon det som att han har "givit henne ett kafé!" (s. 76). Detta är i allt väsentligt inte ett kafé som är ett resultat av hans drömmar.

När de har öppnat ett kafé har hon därmed uppnått social status och hon förstår efterhand att han inte passar in, men det är först efter motgångarna som det verkligen går utför med deras förhållande. När han spekulerat bort pengar börjar hon hålla honom för dum, för "en intelligent människa håller på rikedom. Ändå gjorde hon undantag här: han kan festa upp den, resa upp den eller till och med ge bort den, men han låter inte lura sig" (s. 76). När hon blir med barn kommer "skammen i att leva tillsammans med en karl som hade kartnaglar och sjögång och märken efter hårt och skoningslöst arbete" (ibid). Men det är först den tredje händelsen som får henne att kalla honom "Sjöbusen [...] detta ord som i hennes uppfattning så

helt kom att täcka hans personlighet att hon till och med gav honom det i sina tankar" (s. 75). Att han i omsorg om sin familj tar anställning som skeppare på en ångfärja, innebär en deklassering som hon inte kan förlåta honom.

Kapten Janson existerar därefter endast som en påminnelse om det sätt på vilket kaféet kom i hennes ägo, men så länge han inte märks är allt väl, det går "att betrakta den där mannen som en hemlighet och ett ont som ingen visste om" (s. 76f). När hon blir med barn går det dock inte längre att skyla det faktum "att hon aldrig fick vara i fred" (ibid). Hon måste nu vidgå att deras förhållande också är sexuellt, för när "folk såg barnet, ja, redan nu när de såg henne i detta tillstånd skulle de få idéassociationer – det låg i sakens natur" (s. 76). Hon, som inte varit bortskämd vad det gäller kärlekslivet, känner trots allt att det blir skamligt när det blir synliggjort.

Under hela händelseutvecklingen är det alltså fru Janson som driver sin vilja igenom, och med små medel skapar Veslen en bild av kapten Janson som toffelhjälte. Till att börja med bestämmer hon i fråga om kaféet. När han har spekulerat bort pengar, säger han "ofta för att lugna henne att de långt ifrån var barskrapade" (s. 77). När hon berättar att hon är med barn och säger: "Tänk dig när folk får veta!" (s. 77), så får man också veta att han "var van vid förödmjukelser han också och tålde mycket. Han hade fått lära det under dessa år" (ibid). Han kommer trots det hem med blommor till henne, och möts av "hennes hatfulla och avvisande hållning" (s. 79), men det händer också att hon säger några vänliga ord ibland, något som tydligen är nog för att han ska vara förnöjd. Men när han kommer hem berusad den sista kvällen får han veta att "det är ju en överenskommelse att hon ska få vara i fred nu om kvällarna i hennes tillstånd" (s. 80), varpå han "mumlar en ursäkt till svar" (ibid), och när han sedan står där med björkriset kommer den slutliga förödmjukelsen, när hon "rycker det ur hans hand och slår honom i ansiktet, en gång, två gånger" (s. 81). Hon rycker det åt sig, sedan övergår

perspektivet till honom. Den plötsliga tillnyktringen och insikten i den egna situationen markeras med skoningslös tydlighet i dessa långsamma slag: "en gång, två gånger".

Stilanalys

Synvinkel

Berättaren framträder i stort sett inte i novellen, som ger sken av att vara en saklig framställning. Det är den dock inte, utan berättarens intentioner klarnar efterhand, genom att materialet hanteras på ett sätt som gör att det trots den neutrala tonen finns ett tydligt ställningstagande i novellen. Alldeles i början av novellen ger alltså berättaren sin version av händelseförloppet: efter att kort ha målat upp novellens utgångssituation, skjuts den för läsningen styrande utsagan in: "Sant är emellertid att spriten spelat en viss roll i hans liv, och bortser man från fru Janson själv, var nog den hans största olycka" (s. 73).

Berättarens synvinkel ger sken av att vara den allvetandes. Till största delen består novellen av tankereferat, relationer eller direkta citat, men i vissa situationer dyker ett visst osäkerhetsmoment upp. För att ge novellen en saklig prägel preciseras vissa av tankereferaten som hypotetiska och inte som direkta referat av något. Efter att man har fått reda på att kapten Janson vant sig vid att vara hunsad, tilläggs att kanske "nåddes han för resten inte alls av förödmjukelsen, kanske kände han glädje bara just då för den glada nyhetens skull" (s. 77). Sådana resonemang återkommer vid ytterligare tre tillfällen i texten. Den sista gången som en kommentar till fru Jansons påstådda förstening precis innan hon slår honom. "Detta var förmodligen också sant" (s. 81), tillägger berättaren, något som ytterligare understryker det sagda som ett referat av fru Jansons version.

Berättarens tidsplan återstår att specificera. I novellen finns tre olika tidsplan, där två av dessa samverkar i en koncentration av berättelsen mot det tredje, det som leder fram

till den ödesdigra kvällen. Vi får veta vad som har skett genom direkta referat eller indirekt genom fru Jansons berättelser på kaféet efteråt, och det är med detta grepp som en del av den distans som präglar berättelsen uppnås. Det andra tidsplanet – med fru Jansons berättelser – specificeras aldrig, men att det är efter kaptens död är uppenbart. Det återstående tidsplanet är berättarens, och det sägs inte mycket om det heller, förutom att det preciseras på en väsentlig punkt i novellens första mening: "Kaféet *ägdes* av fru Janson" (min kursiv). Berättarens tidsplan är därför med all säkerhet efter fru Jansons död, eftersom hon i nästa mening omtalas i imperfekt, eller möjligtvis efter det att kaféet inte längre är i hennes ägo.

Vem är då berättaren? Det vi får veta om berättaren utifrån texten är att denne inte verkar känna till något om kaptens liv innan han gick i land, annat än det som kaptenen har berättat. Detta framgår av ett antal direkta citat av kaptenen, som exempelvis orsaken till att han gick iland: "Kriget öppnade mina ögon" (s. 73). Likaså framgår det att fru Janson är skildrad under en längre period. När de precis har skaffat kaféet och hon talade "om honom med andra fick hennes röst lätt ett ironiskt tonfall" (s. 75); detta är något som berättaren rimligen måste ha iakttagit personligen. När hon efter kaptens död berättar sitt lidandes historia för kafégästerna refereras det också som något upplevt. Och när hon slutligen isolerar sig på sitt rum för en längre tid efter kaptens död, får vi reda på händelseförloppet genom kaféflickorna: "Se, kaptenen är död, kunde de säga, och frun fick en liten, två månader för tidigt. Dom säger att han dränkte sig, men barnet lever." (s. 79). Detta sakliga återgivande av personers tankar och utsagor kan bara komma från en kafégäst, som besökt kaféet tillräckligt ofta för att ha engagerats i vad som hänt. Den osäkerhet som ibland finns tyder också den på att berättaren intar en kafégästs roll, dvs. en person som sitter och lyssnar för att sedan fylla i de luckor som uppstått i det som händer och berättas. Här intar berättaren en position som har

likheter med Veslens egna erfarenheter: "Under Paristiden hörde Börje Veslen till konstnärskretsen på smått legendariska Café Dôme där han var en av stamgästerna, men var likafullt en ensling".¹⁸

Berättarteknik

Veslen arbetar huvudsakligen med teknikerna *erlebte rede* och *svävande anföring*.¹⁹ Genom hela texten växlas mellan relation och direkt anföring. Bästa exemplet på *svävande anföring* i novellen är skildringen av händelserna strax innan fru Janson slår kaptenen, där man också möter alla tre tidsplanen i några få meningar:

flera år efteråt vittnade hon om denna stund med orden: Jag kände mig förstenad. Detta var förmodligen också sant: hon kunde för ett ögonblick inte röra sig. – I mitt nuvarande tillstånd, far det genom hennes huvud, i mitt nuvarande tillstånd... Jag som offrat mig för honom (s. 81)

Men även *erlebte rede* används i novellen: "då fick han veta det: Hon skulle ju ha barn, och det var han skuld till, för att hon aldrig fick vara i fred" (s. 77). Vanligen markeras inte övergången mellan omgivande text och *erlebte rede* med sägesatser o.dy., medan det i "Ångfärjan Tegelbacken" varierar om övergången sker flytande eller ej.

Vissa fraser är satta inom anföringstecken, vilket både markerar ett slags distans och att frasen ifråga är ett citat. Fru Janson var från "ett enkelt men välbärgat hem", men även en fras som "till dig, till er båda" (s. 78 o. 81) återkommer som citat (s. 79). En annan teknik Veslen använder för att skapa autenticitet är meningar som övergår i satser med ett

¹⁸Johansson 1984, s. 25.

¹⁹Jag använder *erlebte rede* om växlingen mellan relation och direkt anföring och *svävande anföring* om den övergår i första person.

avslutande utropstecken. Redan i inledningen kommenterar fru Janson sin man med "vad kan man vänta sig annat av en sjöbuse!" (s. 73). Också när den första händelsen relateras – "han hade spekulerat och gjort det dumt, nu såg han följderna!" (s. 75f) – övergår relationen till att vara en kommentar från henne. Vid de två konfrontationerna används också utropstecken för att skapa en affekterad stämning, med utrop som t.ex. "Barn!". Det är dock inte konsekvent använt bara för citat av fru Janson, utan även en gång när kapten Jansons tankar skildras: "skulle han inte komma med blommor då!" (s. 79). Också berättelsen i övrigt är till stora delar präglad av personernas språk, med typiska talspråkstillägg som "det var hon skyldig sig själv", "gudhjälpemig" och frekvent användande av "ju".

De här nämnda teknikerna – med *erlebte rede*, *svävande anföring*, anföringstecken och utropstecken – bidrar till att ge läsaren intryck av en distans mellan berättaren och novellens karaktärer: berättaren är den som iakttar karaktärerna och återger deras tankar och handlingar på ett sätt som diskret signalerar värderande ställningstaganden till deras personliga egenskaper.

Språk

I novellen använder Veslen genomgående ett språk som är starkt färgat av karaktärerna. En känsla av talspråk uppnås redan genom *erlebte rede*, *svävande anföring* och citerande, men Veslen använder även andra stilmedel. *Synkope'er* används ibland, som t.ex. "sen", "sa" och "nånstans". *Litotes* används på ett ställe: "inte så lite överraskad" (s. 74), och på några ställen används *enallage*, dvs. att ett ord placerats så att det avviker från den logiska ordföljden. "Annars väntade de honom där ute *nu* med säkerhet" och på "natten lyssnade hon vid hans dörr, lugnad gick hon in igen när hon hörde slamret av glas och buteljer *bara*" (s. 73, 82, min kursiv).

Veslen skapar koncentration i novellen genom att använda *asyndeton*, dvs. utelämnande av bindeord. Särskilt vid de två tillfällen då paret har en uppgörelse används det frekvent. När han kommer hem drucken mumlar han "en ursäkt till svar, en förklaring, ber henne också ursäkta att han druckit lite, att han inte är alldeles nykter nu" (s. 80) och när blommorna han har med sig inte är påskliljor, ser han "det tydligt, han sträcker i alla fall fram riset mot henne, tar sig för pannan, stryker sig över ögonen" (ibid).

Vid kontroverserna åstadkoms också talspråklighet och intensitet genom användande av tankestreck och punktmarkeringar. Veslen brukar tankestreck i deras bokstavliga bemärkelse, tanke-streck, dvs. lakuner i tankeverksamheten. På några ställen används det dock för att skjuta in ett förtydligande av det som sagts, som exempelvis när hon "hade hört talas om många intelligenta människor som festat upp förmögenheter – på kaféerna i Paris" (s. 76) och att folk när de "såg henne i detta tillstånd skulle de få idéassociationer – det låg i sakens natur" (ibid). Under diskussionerna markeras också brott i tankebanorna på grund av affektion. "Barn!... Hon stirrar häpen på honom – visste han – stod han och drev med henne!" (s. 77). Men förutom att skildra affekt kan tankestrecken ange oförmedlad övergång till ett annat tidsplan, som när hon slår honom: "Jag ska lära dig, jag ska gudhjälpe mig lära dig! – Det var verkligen min skyldighet, kunde hon senare förklara flera år efteråt" (s. 81).

Punkter används vanligen för att markera den direkta anföringens övergång i relation, men ibland används de också på samma sätt som tankestreck, dvs. för att markera brott i tankebanorna. Används punkter markeras dock att meningen eller satsen inte är riktigt avslutad, som t.ex.: "jag var mycket retlig den där tiden ska jag säga... Och så alla blommor han började komma med! – Till dig, till er båda" (s. 78). Satsen innan punkterna verkar inte vara avslutad, medan satsen innan tankestrecket är avslutad med skiljetecken. Och när han

står där drucken och fumlar med blommorna rinner hans förklaringar ut i en förvirrad tystnad: "han har glatt sig åt att få lämna henne dem, därför står han här nu och hon ska överse..." (s. 80). Detta är det tydligaste exemplet på *aposiopes*, att meningen avbrytes utan att vara fullständigt avslutad på grund av den talandes affekt.

För att höja känslan av närvaro i de två konfrontationsavsnitten övergår Veslen från imperfekt till historisk presens. "Hon stirrar häpen på honom" (s. 77) när han börjar prata om barn vid den första konfrontationen. Även i slutavsnittet övergår relation i imperfekt till historisk presens: "Skulle han utebli också om han inte var alldeles nykter? En kväll *är* han det inte, han har varit tillsammans med gamla vänner från förr i världen" (s. 79, min kursiv). Därefter följer hela händelseförloppet i samma tempus, förutom vissa inlägg från tiden efter hans död, när hon sitter i kaféet och berättar för sina kunder. Genom ändring av tempus höjer Veslen känslan av närvaro, samtidigt som intensiteten stegras i dessa för novellen avgörande avsnitt.

Vissa ord och fraser upprepas på ett markant sätt i novellen. Ett av orden fungerar som ledmotiv, medan de andra fraserna bidrar till att skapa en ironisk effekt. Det ord som går som ett ledmotiv genom hela texten är "sjöbuse". Redan i inledningen slås det fast att fru Janson anser honom vara en sådan. Därefter relateras händelseförloppet fram till det att uttrycket etablerades. Först sägs det att om hon talade "om honom med andra fick hennes röst lätt ett ironiskt tonfall [...] men det ord under vilket hon senare alltid skulle nämna honom: Sjöbusen, var ännu inte uppfunnet" (s. 75). Likaså efter den första "olyckan": "Men inte ens nu uppfann hon namnet Sjöbusen" (s. 77). Först när hon säger: "så gick karlen och blev färjskeppare. Som en annan sjöbuse!" (s. 78), etableras denna term, som sedan kom att vara den benämning som hon använde om sin man.

Tre andra fraser skapar en ironisk effekt när de används av fru Janson, genom att en distans etableras mellan berättaren och henne. Genom upprepningarna markeras att berättaren inte ställer sig solidarisk med hennes uttalanden, något som exponerar hennes inskränkthet. Det första ordet är "intelligent". Fru Janson har mycket höga tankar om Paris och dess kaféer. Hon vill ha ett "litet fint ställe för intelligenta människor, någonting i stil med kaféerna i Paris" (s. 74). Hennes åsikt om kaféerna i Paris betonas ytterligare genom upprepningen "mycket intelligenta gäster" (ibid). Och än mer när hon kommenterar hans felspekulation med att intelligenta människor hade kunnat förlora pengar, men "att låta lura sig" (s. 76). Redan här uppfattar vi hennes världsuppfattning som inskränkt eller måhända naiv. När hon så berättar om den tredje olyckliga händelsen, återges det: "Tänk er detta, kunde hon säga när hon sedermera drack kaffe med någon bland stället intelligenta gäster och utlade sitt lidandes historia" (s. 78). När berättaren upprepar ordet som en konkretisering av hennes uppfattning om kafégäster, är det uppenbart att det sker i ironiskt syfte. En annan fras som upprepas flera gånger är "till dig, till er båda", som kapten Janson säger till sin havande fru när han kommer med blommor. En fras som uttrycker ömhet och glädje feltolkas kapitalt av henne: "Till dig, till er båda, fast barnet inte var fött!" (s. 78). Frasen "det var jag skyldig mig själv" (s. 75, 78, 81) – i någon variant – visar också tydligt hur begränsad fru Jansons tankevärld är.

Veslens behärskning av språket märks både på hans förmåga att ge läsaren en känsla av distans, samtidigt som talspråkligheten skapar ett intryck av närvaro, och på att han genom den inledande kommentaren förmår styra vår läsning ändå fram till den avslutande eufemismen:

hon hörde slamret av glas och buteljer bara. Sannerligen satt han inte och söp igen alldeles ensam! Herre Gud – och hon som trott att hon "varit för sträng"! Det fanns

folk som ingenting bet på. Och när hon gled in i den trygga sömn som hör dem till vilka äger sinnets och samvetets ro hörde hon avlägset hur dörren knäppte igen efter honom när *han gick bort...* (s. 82, min kursiv)

Novellens olika meningsplan

Förutom det omedelbara handlingsplanet innehåller novellen ett betydelsefullt meningsplan till, som uppstår genom att det som berättas till stor del relaterar fru Jansons version av det inträffade. Detta plan verkar också vara det primära meningsplanet för Veslen, och det har sin utgångspunkt i de ovan citerade slutorden i novellen: det är i detta ögonblick som fru Janson blir till den människa hon är efter kaptenens död.

Redan i inledningen talas det om att fru Janson "tappat all kontakt med sanningen" (s. 73). Därefter används citat från och direkta uttalanden av fru Janson på ett sådant sätt att det framgår att berättaren menar det ironiskt. Förutom att dessa citat visar fru Janson som en inskränkt människa, så karakteriserar det henne som en person som har byggt upp en mur innanför vilken hon inte släpper in minsta antydning om att hon själv skulle ha något ansvar för händelseförloppet.

Fru Jansons kommentarer om sin man är genomgående negativt värdeladdade, redan från det inledande: "vad kan man vänta sig annat av en sjöbuse!" (s. 73). Med benämningen "sjöbuse" markerar hon tydligt både sin avsky och sitt förakt. "Han tog verkligen på mina nerver med sina påhitt och sin hänsynslöshet" (s. 78), säger hon efter att han tagit anställning som skeppare. Till och med hans ömsinta fras "till dig, till er båda" tas som intäkt för hans hänsynslöshet. Hans problem med spriten tar hon också till sitt försvar, allra tydligast när hon på slutet konstaterar: "Sannerligen satt han inte och söp igen alldeles ensam" (s. 82). Sig själv ursäktar hon däremot med orden "det var hon skyldig sig själv" (s. 75) eller det "var verkligen min skyldighet" (s. 81).

Själva graviditeten som hon ser som en sådan olycka – "vad skulle folk tänka" (s. 76) – används också den som självförsvar. Hon "var ju i omständigheter" (s. 78) och "hon ska få vara i fred nu om kvällarna i hennes tillstånd" (s. 80). Det hela mynnar ut i en känsla av att "hon hade offrat sig för honom" (s. 81). Med detta har hon vält över hela skulden på honom och känner för eget vidkommande enbart självömkan. Hon vägrar komma till insikt om sin del av ansvaret för kaptenens död. Hennes man verkar också ha levt i en drömvärld, men i och med att han blir slagen kommer han till insikt om sin situation. Fru Janson däremot fortsätter att leva vidare med sin livslögn, evigt ältande sin berättelse för alla gäster på kaféet.

Det som Veslen egentligen skildrar i sin novell är en människa som varken vågar eller kan ta moraliskt ansvar för sina handlingar. Man får inte veta mycket om kapten Janson i deras äktenskap, men det verkar troligt att han inte var lätt att leva med. Fru Janson är inte heller framställd som någon elak människa innan kaptenens död, ofta sägs det att hon "fördrar honom trots allt" (s. 80). Och när hon slagit honom, beskrivs hennes reaktion som att detta "ska lära honom, tänker hon, *oviss och tvekande*" (s. 81f, min kursiv), och på "natten lyssnade hon vid hans dörr" (s. 82), eftersom hon hade "trott att hon 'varit för sträng'!" (ibid).

*

Fram till novellens slut skildras kaptenens och fru Jansons förhållande – om än inte det bästa – av en sakligt iakttagande berättare som lämnar upplysningar som belyser både positiva och negativa drag hos såväl Janson som hans fru. Det är först när fru Janson går och lägger sig – moraliskt själv rättfärdigad – i berättelsens allra sista rader, som hon blir den människa som novellen på allvar tar avstånd från.